

چکیده

نظام مالی خانواده مجموعه ای از قواعد است که رابطه مالی و اقتصادی زن با مرد و رابطه آن دو با اشخاص ثالث در مواردی که مربوط به امور خانواده می شود را تعیین می کند.

در خصوص اموال زوجین، رژیم های گوناگون مالی در نظام های حقوقی دنیا پیش بینی شده است از جمله اشتراک تام دارایی، اشتراک نسبی اموال و افتراق کامل اموال. در اسلام، دارایی زوجین مستقل از یکدیگر است.

اصل استقلال اموال، مبنای روابط مالی زوجین است که موافق اصل عدم ولایت است. علاوه بر آن، از بعضی از آیات و احادیث نیز مالکیت مستقل هر یک از زن و مرد بر دارایی و درآمدهای شخصی استنباط می شود.

حقوق ایران به پیروی از فقه امامیه قائل به اصل استقلال مالی زوجین در مالکیت، اداره و بهره برداری از اموال خودشان است.

اهلیت معامله و اهلیت تمتع و سایر حقوق مالی در هیچ یک از قوانین ما منوط به مرد بودن نشده و واضح است که زن و مرد در کسب مال و انعقاد قرارداد و صلاحیت تملک تفاوتی با یکدیگر ندارند. اصل استقلال مالی، آثاری را نیز برای زوجین در پی خواهد داشت از جمله نفی قیمومت و سلطه مرد

بر دارایی و اموال زن، عدم نفوذ شرط اشتراک اموال، سهم نبودن زن در درآمدهای شوهر.

واژگان کلیدی: اموال زوجین، حقوق مالی، استقلال مالی زوجین، اهلیت تمتع، اهلیت استیفاء.

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات تحقیق

بخش اول : طرح تحقیق

۱-۱-۱. بیان مساله تحقیق ۴

۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت موضوع ۵

۱-۱-۳. پیشینه تحقیق ۶

۱-۱-۴. سئوالات تحقیق ۶

۱-۱-۵. فرضیه‌های تحقیق ۷

۱-۱-۶. اهداف تحقیق ۸

۱-۱-۷. شیوه گردآوری اطلاعات ۸

۱-۱-۸. ساختار تحقیق ۸

۱-۱-۹. مشکلات و موانع تحقیق ۹

بخش دوم : واژه شناسی

۱-۲-۱. تعریف حق ۱۰

۱-۱-۲-۱. تعریف لغوی حق ۱۰

- ۱۰ ۲-۱-۲-۱. تعریف اصطلاحی حق
- ۱۱ ۲-۲-۱. اقسام حقوق
- ۱۲ ۱-۲-۲-۱. حقوق مالی
- ۱۲ ۱-۲-۲-۱. حقوق غیر مالی
- ۱۳ ۳-۲-۱. تعریف فقه
- ۱۴ ۴-۲-۱. تعریف استقلال
- ۱۴ ۱-۴-۲-۱. استقلال اقتصادی
- ۱۵ ۲-۴-۲-۱. استقلال مالی زوجین
- ۱۵ ۵-۲-۱. مفهوم خانواده
- ۱۶ ۶-۲-۱. نظام حقوقی خانواده

فصل دوم : بررسی نظام های مالی حاکم بر خانواده

بخش اول : انواع نظام های مالی در خانواده

- ۱۹ ۱-۱-۲. نظام مالی قراردادی
- ۲۱ ۱-۱-۱-۲. شروط ضمن عقد
- ۲۳ ۲-۱-۲. نظام مالی قانونی
- ۲۴ ۱-۲-۱-۲. نظام مالی اشتراک اموال
- ۲۴ ۱-۱-۲-۱-۲. اشتراک تام اموال
- ۲۵ ۲-۱-۲-۱-۲. اشتراک در درآمد

۲۵ اشتراک در درآمد و اموال منقول ۳-۱-۲-۱-۲

۲۶ نظام مالی افتراق اموال ۲-۲-۱-۲

بخش دوم: بررسی اصول حاکم بر نظام حقوقی خانواده

۲۸ اصل حاکمیت قانونگذاری خداوند ۱-۲-۲

۲۹ اصل مساوات ۲-۲-۲

۳۰ اصل نفی عسر و حرج ۳-۲-۲

۳۱ اصل ریاست ۴-۲-۲

۳۳ اصل تراضی و مشورت ۵-۲-۲

۳۴ اصل کرامت، حیثیت و عزت انسان ۶-۲-۲

فصل سوم: بررسی مفاهیم و مبانی اصل استقلال مالی در روابط زوجین

بخش اول: بررسی حقوقی اصل استقلال مالی

۳۸ تعریف استقلال مالی زوجین ۱-۱-۳

۳۹ اصل استقلال مالی زوجین در حقوق ایران ۲-۱-۳

بخش دوم: بررسی فقهی اصل استقلال مالی

۴۲ رابطه مالی زوجین در اسلام ۱-۲-۳

۴۳ ادله فقهی استقلال مالی (جدایی اموال زوجین) ۲-۲-۳

۴۳ کتاب ۱-۲-۲-۳

۴۹ سنت ۲-۲-۲-۳

بخش سوم : بررسی اصول حاکم بر حقوق مالی زن

۵۱ اصل استقلال مالی و اهلیت تمتع زن ۱-۳-۳

۵۱ مالکیت و استقلال مالی زن در غرب ۱-۱-۳-۳

۵۲ مالکیت و استقلال مالی زن در فقه امامیه ۲-۱-۳-۳

۵۸ مالکیت و استقلال مالی زن در حقوق مدنی ایران ۳-۱-۳-۳

۶۰ اصل اهلیت استیفاء و تصرف مستقل در اموال ۲-۳-۳

۶۳ حق بخشش اموال، اسقاط و اعراض از حقوق مالی ۳-۳-۳

۶۴ نذر ۱-۳-۳-۳

۶۶ قسم ۲-۳-۳-۳

فصل چهارم : بررسی برخی مصادیق و آثار اصل استقلال مالی زوجین

بخش اول : مصادیق حقوق مالی زن در دوران نکاح

۷۰ مفهوم فقهی و حقوقی مهریه ۱-۱-۴

۷۰ مقدمه

۷۱ تعریف مهر ۱-۱-۱-۴

- ۷۲ ۲-۱-۱-۴. مقدار مهر
- ۷۳ ۳-۱-۱-۴. اقسام مهریه
- ۷۳ ۱-۳-۱-۱-۴. مهرالمسمى
- ۷۴ ۲-۳-۱-۱-۴. مهرالمثل
- ۷۴ ۳-۳-۱-۱-۴. مهرالمتعہ
- ۷۵ ۴-۳-۱-۱-۴. مهرالسنة
- ۷۵ ۴-۱-۱-۴. فلسفه تشریح مهریه
- ۷۷ ۵-۱-۱-۴. حق حبس
- ۷۸ ۱-۵-۱-۱-۴. شرایط ایجاد حق حبس
- ۷۸ ۶-۱-۱-۴. مهریه و استقلال اقتصادی زن
- ۷۹ ۲-۱-۴. مفهوم فقهی و حقوقی نفقه
- ۸۰ ۱-۲-۱-۴. تعریف نفقه
- ۸۰ ۱-۱-۲-۱-۴. تعریف لغوی نفقه
- ۸۰ ۲-۱-۲-۱-۴. تعریف اصطلاحی نفقه
- ۸۴ ۲-۲-۱-۴. دلایل وجوب انفاق در فقه امامیه
- ۸۴ ۱-۲-۲-۱-۴. کتاب
- ۸۵ ۲-۲-۲-۱-۴. سنت
- ۸۶ ۳-۲-۲-۱-۴. اجماع
- ۸۶ ۳-۲-۱-۴. شرایط وجوب نفقه در فقه امامیه و حقوق مدنی ایران

۴-۲-۱-۴. پرداخت نفقه و استقلال اقتصادی زن ۸۹

بخش دوم : آثار اصل استقلال مالی زوجین

۴-۲-۱. نفی قیمومت مرد بر اموال همسر ۹۱

۴-۲-۲. عدم نفوذ شرط اشتراک اموال ۹۲

۴-۲-۳. سهم نبودن زن در درآمد شوهر ۹۶

نتیجه گیری ۹۹

پیشنهادات ۱۰۱

منابع فارسی ۱۰۲

منابع عربسی ۱۰۵

مقدمه

تنظیم روابط اعضای خانواده و تعیین حدود وظایف و اختیارات آنها در قبال یکدیگر از مسائل مهم علوم اقتصاد، مدیریت و حقوق است.

اگر روابط اعضای خانواده با یکدیگر به نحو درستی تنظیم شود و اعضای به حقوق یکدیگر احترام بگذارند خانواده به مکانی امن و دلپذیر و جایگاهی برای پرورش رفتار فردی و اجتماعی مبدل خواهد شد.

یکی از مسائل مهمی که در رابطه زوجین با یکدیگر مطرح است رابطه مالی آنها با یکدیگر است. نظام مالی خانواده، تابعی است از نوع نگرش جوامع گوناگون به رابطه عناصر خانواده با یکدیگر. در نظام حقوق کشورهای اسلامی قوانین حاکم بر روابط مالی خانواده، در شریعت اسلام در مقایسه با قوانین حاکم بر نظام مالی خانواده در کشورهای غربی، قوانین مترقی و عادلانه‌ای دارد. در حقوق اسلام، در حدود چهارده قرن قبل با عنایت به صراحت قرآن کریم، زن هویت کامل انسانی خود را پیدا کرد و به او همانند مرد اختیارات کافی و استقلال کامل نسبت به اموالش اعطا شد؛ چنانچه ماده ۱۱۱۸ ق.م.تصریح می‌دارد که: «زن مستقلاً می‌تواند در دارایی خود هر تصرفی را که می‌خواهد بکند». لازم به ذکر است طرح مساله از سوی اسلام در زمانی صورت گرفت که نه تنها زن از مالکیت بهره‌ای نداشت بلکه خود به عنوان شیء قابل تملیک عرضه می‌گردید و زن در برابر شوهر استقلال مالی نداشت و پس از شوهر کردن در زمره محجوران قرار می‌گرفت؛ در حالیکه در اسلام روابط مالی زوجین کاملاً روشن است و تامین مخارج و مایحتاج زندگی به عهده مرد است و زن در عین اینکه از نظر مالی استقلال دارد هیچ‌گونه مسئولیت مالی در قبال خانواده نداشته، مضافاً اینکه تدارک نفقه و

تمامی لوازم و مایحتاج او هم بر عهده شوهر است و او نیز از حق مهریه برخوردار می‌باشد؛ و نکاح هیچگونه اشتراکی را در جهت مالی برای زن ایجاد نمی‌کند.

در این خصوص، قرآن مهمترین منبع برای استخراج و استنباط احکام اسلامی مورد اتفاق همه مسلمانان است.

این تحقیق در چهار فصل طراحی شده است:

فصل اول با عنوان: «کلیاتی در خصوص شناخت موضوع» در دو بخش تنظیم شده است؛

بخش اول به ذکر کلیات طرح تحقیق و بخش دوم به مفهوم شناسی واژگان کلیدی می‌پردازد.

فصل دوم با عنوان «بررسی نظام‌های مالی حاکم بر خانواده» در دو بخش تنظیم گردیده است؛

بخش اول، انواع نظام‌های مالی در خانواده را بررسی کرده و بخش دوم، اصول حاکم بر حقوق خانواده از دیدگاه اسلام مورد مطالعه قرار گرفته است.

فصل سوم با عنوان «بررسی مفاهیم و مبانی اصل استقلال اموال در روابط زوجین» در دو بخش تنظیم

گردیده است؛ بخش اول به بررسی اصل استقلال مالی از نظر فقهی و حقوقی پرداخته و بخش دوم،

اصول حاکم بر حقوق مالی زن مدنظر است.

فصل چهارم با عنوان «بررسی فقهی و حقوقی مصادیق و آثار اصل استقلال مالی» در دو بخش تنظیم

گردیده است، در بخش اول به بررسی برخی از مصادیق حقوق مالی زن در دوران نکاح پرداخته و

بخش دوم، آثار اصل استقلال مالی مورد مطالعه قرار گرفته است.

فصل اول : کلیات تحقیق

بخش اول : طرح تحقیق

بخش دوم : واژه شناسی

بخش اول : طرح تحقیق

۱-۱-۱. بیان مسئله تحقیق

موضوع این نوشتار «بررسی فقهی و حقوقی اصل استقلال مالی زوجین و آثار آن» است که با محور قرار دادن اصل استقلال مالی و ارائه مباحث تمهیدی و ضروری در این باره به مطالعه و تحلیل آن می پردازد. استقلال به معنای آزادی داشتن و به خودی خود و بدون مداخله کسی کاری را انجام دادن است و مراد از اصل استقلال مالی زوجین این است که هر یک از زن و شوهر پس از ازدواج (در دوران زندگی زناشویی) از دو دارایی ممتاز و جدا از هم برخوردارند و در اکتساب و تصرف اموال خود استقلال کامل دارند و می توانند هر گونه تصرفی را در اموال خود انجام دهند و هیچ کدام از آن دو بر اموال دیگری سلطه نداشته و نمی توانند بدون اجازه در آن تصرف نمایند. قانون مدنی ما نیز بر این نکته تاکید کرده است. در ماده ۱۱۱۸ چنین آمده است: «زن مستقلاً می تواند در دارایی خود هر تصرفی را که بخواهد بکند».

در این پژوهش درصدد آن هستیم مباحث دقیقی از «اصل استقلال مالی زوجین» مطرح شود و دو

طرف از امتیازی که به موجب اصول و قواعد حقوقی اسلام برخوردار می‌باشند اطلاع لازم را کسب نمایند و ضمن اتخاذ شیوه‌های صحیح در ایجاد تعهدات خود، حق و دینی را که بر عهده دارند با اطلاع از ابعاد چگونگی تعهد خویش، رأساً به تادیه آن اقدام کنند.

۱-۱-۲. ضرورت و اهمیت موضوع

خانواده و مسائل مربوط به آن، یکی از مباحث مهم و خاص حقوق مدنی است. هر چند زن و مرد با ایجاد علقه زوجیت هم پیمان می‌شوند اما نمی‌توان آثار و حقوق مالی آنان را نادیده گرفت. حقوق مالی زوجه که به محض جاری شدن صیغه عقد ازدواج متعلق به زوجه می‌باشد، از اهمیت جدی و اساسی برخوردار است.

اهمیت پرداختن به موضوع «اصل استقلال مالی زوجین» ریشه در اهمیت نهاد خانواده دارد زیرا منشأ بخش مهمی از اختلاف‌ها و ناهنجاری‌ها در خانواده، بدلیل ناآشنایی و یا بدفهمی قواعد حقوقی یا نقض و نارسایی مقررات قانونی حاکم بر آن دارد و به رغم نقش پایه‌ای، مهم و حساس زن در خانواده و اجتماع به دلیل سوء استفاده بعضی مردان، محدودیت‌های ناروایی در زمینه مالی به او تحمیل گردد بدین جهت پژوهشگر با برگزیدن موضوع مزبور بر آن است تا با مطالعه‌ای هماهنگ در فقه اسلامی و حقوق ایران، ابعاد و آثار این موضوع را به شکل صحیح بررسی نموده تا گامی در جهت کاستن معضلات مربوط به آن و رفع ابهام و نارساییها باشد و به موضوع جایگاهی روشن و تمرکز مطلوب ارزانی دارد.

۱-۱-۳. پیشینه تحقیق

درباره حقوق مالی زوجین کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده؛ ولیکن با وجود این کوشش‌ها هنوز پژوهش جامع و کاملی پیرامون اصل حاکم بر حقوق مالی در روابط زوجین انجام نشده است به نظر پژوهشگر مقررات راجع به روابط مالی خانواده در سیستم حقوقی ما دارای نقاط ضعف می‌باشد و در این زمینه اجمال‌گویی بعمل آمده است.

تلاش‌های اخیر هم که توسط برخی پژوهشگران همچون «مرتضی محمدی» در مجله رواق اندیشه با عنوان «استقلال مالی، اطاعت از شوهر» صورت گرفته در خور تحسین می‌باشد؛ ولیکن ایشان به طور مختصر در این باره سخن گفته‌اند.

لازم به ذکر است پایان‌نامه، رضا نوروزی، که با عنوان «قواعد حاکم بر روابط مالی زوجین در حقوق مدنی ایران» مورد مطالعه قرار گرفت و ایشان حقوق مالی زوجه از جمله مهریه و نفقه را فقط مورد بررسی قرار داده‌اند و به نظام‌های مالی حاکم بر خانواده نپرداخته‌اند. همچنین پایان‌نامه رجب رحمنی، با عنوان «بررسی روابط مالی زوجین و فرزندان» بررسی شد؛ ایشان رویکرد حقوقی در ارتباط با مسائل مالی زوجه را مد نظر داشته‌اند ولی در تحقیق حاضر سعی بر آن شد که به بررسی فقهی و حقوقی اصل استقلال مالی زوجین بپردازیم.

۱-۱-۴. سئوالات تحقیق

مهمترین پرسش‌هایی که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته، بدین شرح است:

۱. از نظر نظام حقوقی اسلام، رابطه مالی زوجین چگونه است؟

۲. مقصود از اصل استقلال مالی در روابط زوجیت چیست؟

۳. اصول حاکم بر حقوق مالی زن چه می‌باشد؟

۴. اصل استقلال مالی چه آثار و پیامدهایی برای زوجین در پی دارد؟

پیرو پرسش‌های فوق، فرضیه‌های این تحقیق نیز به شرح زیر است:

۱-۱-۵. فرضیه‌های تحقیق

۱. از نظر اسلام، در تصرفات مالی بین زن و مرد مساوات و برابری کامل وجود دارد و زن و مرد چه در رابطه زوجیت و چه خارج از آن از استقلال کامل برخوردارند.

۲. اصل استقلال مالی زوجین آنست که زن و شوهر پس از ازدواج در دوران زندگی زناشویی از دو دارایی ممتاز و جدا از هم برخوردارند. اموال زن و مرد دارایی مشترکی را تشکیل نمی‌دهند و زن پس از عقد نکاح در اداره، تنظیم و تصرف اموال و دارایی‌های سابق یا اموال مکتسبه در دوران زناشویی استقلال کامل دارد.

۳. اصل استقلال مالی و اهلیت تملک زن و اصل اهلیت استیفاء و تصرف در اموال از اصول حاکم بر حقوق مالی زن است و قانون مدنی در ماده ۱۱۱۸ مقرر می‌دارد که «زن مستقلاً می‌تواند در دارایی خود هر تصرفی را که می‌خواهد بکند».

۴. از مهمترین آثار استقلال مالی زوجین، نفی قیمومت و سلطه مرد بر دارایی زن، عدم نفوذ اشتراک اموال، سهم نبودن زن درآمدهای شوهر.

۱-۱-۶. اهداف تحقیق

با توجه به آنچه گفته شد، تحقیق حاضر در جهت رفع کاستی‌ها و مشکلات موجود در این زمینه، اهداف زیر را مدنظر دارد.

۱. ارائه تصویری روشن از نظام‌های مالی حاکم بر خانواده.

۲. تبیین و تحلیل فقهی و حقوقی اصل استقلال مالی زوجین.

۳. تشریح اصول حاکم بر حقوق مالی زوجه

۴. بیان آثار اصل استقلال مالی

۱-۱-۷. شیوه گردآوری اطلاعات

روش تحقیق این پایان نامه، روش کتابخانه‌ای با مراجعه به قرآن کریم و سنت و کتب فقهی و حقوقی معتبر بوده است که از طریق بررسی آثار موجود و سوابق موضوع در کتابخانه‌ها و مراکز علمی و پژوهش، فیش برداری لازم صورت گرفته است. همچنین، به منظور غنای مباحث با مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی همچون نورمگز، مجله‌های حقوقی، حوزه نت و ... مقالات لازم را استخراج کرده‌ام.

۱-۱-۸. ساختار تحقیق

تحقیق حاضر با عنوان «بررسی فقهی و حقوقی اصل استقلال مالی زوجین و آثار آن» در چهار فصل تنظیم گردیده است.

در فصل اول به ذکر کلیات پرداخته شده و شامل دو بخش می‌باشد بخش اول کلیات طرح از جمله،

بیان مساله، ضرورت و اهمیت تحقیق، پیشینه تحقیق و ... می باشد و در بخش دوم مفهوم شناسی واژه های کلیدی مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم به بررسی نظام های مالی خانواده و اصول حاکم بر حقوق خانواده پرداخته است.

در فصل سوم، مفاهیم و مبانی اصل استقلال مالی زوجین مورد تحقیق قرار گرفته است.

فصل چهارم، آثار و پیامدهای اصل استقلال مالی زوجین مطالعه خواهد شد.

۹-۱-۱. مشکلات و موانع تحقیق

با توجه به اینکه تاکنون آنچنان که باید تحقیق جامع و مدونی در این زمینه صورت نگرفته است و در کتب فقهی و حقوقی، باب مستقلی تحت عنوان اصل استقلال مالی تدوین نشده بلکه پراکنده گویی در این زمینه بوده است، همین امر باعث به وجود آمدن محدودیت ها و مشکلاتی برای محقق بوده است.

بخش دوم : واژه شناسی

۱-۲-۱. تعریف حق

۱-۱-۲-۱. تعریف لغوی

حق در لغت به معنی راست و درست ضد باطل، ثابت و واجب هر کاری است که البته واقع شود و نیز به معنی یقین و عدل و نصیب و بهره‌از چیزی از ملک و مال به کار می‌رود. (عمید، ۱۳۷۱)

زمخشری، حق را در لغت به معنای ثبوت و ثبات تعریف کرده است. (زمخشری، ۱۴۰۴ق، ص ۱۳۵)

۲-۱-۲-۱. تعریف اصطلاحی

الف. در اصطلاح فقه

حق در فقه در معنای عام خود عبارت است از «سلطه ای که برای شخص بر شخص دیگر یا مال یا شیئی، جعل و اعتبار می‌شود». به عبارت دیگر، حق توانایی خاصی است که برای کس یا کسانی نسبت به شخص یا چیزی اعتبار شده و به مقتضای این توانایی، صاحب حق می‌تواند در منطق آن تصرف کند یا از آن بهره بگیرد. (محقق داماد، ۱۳۸۸، ص ۲۸۴)

حق به معنای خاص عبارت است از «توانایی خاص برای انجام دادن عملی که گاهی به عین و گاهی به عقد و گاهی به شخص تعلق می‌گیرد؛ مانند حق تحجیر، حق خیار و حق قصاص. (همان، ص ۲۸۵)

نزد مشهور فقها حق در اصطلاح فقه به معنای سلطنت آمده است. (جزائری مروّج، ۱۴۱۶ق، ج ۱، ص ۱۲۹) برخی دیگر چنین گفته‌اند: «حق سلطنتی است که از سوی شارع برای انسان از آن جهت که دارای عنوانی خاص گردیده، بر انسانی دیگر یا جماعتی از مردم قرار داده شده است. (شمس

الدین، ۱۹۹۶، ص ۹) و برخی آن را مرتبه ای ضعیف از مراتب ملکیت دانسته اند. (طباطبایی یزدی، ۱۳۷۸ش، ج ۱، ص ۵۵)

ب. در اصطلاح حقوق

«حق، توانایی و قدرتی است که حقوق هر کشور به اشخاص می دهد تا از مالی به طور مستقیم استفاده کنند و یا انتقال مال و انجام دادن کاری را از دیگری بخواهند». (کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، ۱۳۷۸، ص ۲۴۹)

کاتوزیان در تعریف حقوق در کتاب فلسفه حقوق چنین بیان داشته اند: «مجموعه ای از قواعد الزام آور و کلی است که به منظور ایجاد نظم و استقرار علامت، بر زندگی اجتماعی انسان حکومت می کند و اجرای آن از طرف دولت تضمین می شود». (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۶۶۶)

در اصطلاح حقوقی، هر حقی سه رکن دارد:

۱. شخص یا اشخاصی که حق برای آنها و به نفع آنهاست.
۲. شخص یا اشخاصی که در مقابل آنها حق، وظیفه دارند و باید به وظیفه خود عمل کنند.
۳. آن چیزی که حق به آن تعلق گرفته است. (ابن تراب، ۱۳۸۱، ص ۱۴)

۱-۲-۲. اقسام حقوق

حقوق به اعتباری به حقوق مالی و حقوق غیر مالی تقسیم می شود.

۱-۲-۲-۱. حقوق مالی

منظور از حقوق مالی امتیازی است که حقوق هر کشور به منظور تأمین نیازهای مادی اشخاص به آن ها می‌دهد. هدف از ایجاد حق مالی، تنظیم روابطی است که به لحاظ استفاده از اشیاء بین اشخاص وجود دارد این دسته از حقوق، قابل مبادله و تقویم به پول است، مانند حق مالکیت، حق انتفاع و ...

(کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۲۵۶)

۲-۲-۲-۱. حقوق غیر مالی

منظور از حقوق غیر مالی، امتیازاتی است که هدف آن رفع نیازهای عاطفی و اخلاقی انسان است. موضوع این حقوق، روابط غیر مالی اشخاص است. این حقوق ارزش داد و ستد را ندارند و به طور مستقیم قابل ارزیابی با پول و مبادله نیست. مانند حق زوجیت، حق حضانت، حق ولایت و ... بر بیشتر این حقوق آثار مالی بار می‌شود. مثلاً حق زوجیت، امکان مطالبه نفقه و میراث را به دنبال دارد و حق وراثت سبب می‌شود که شخص دارایی مورث خود را تملک کند اما در هر حال، اصل حق را نمی‌توان وسیله تحصیل مال قرار داد. (همان)

حق را طبق نظر مرحوم محقق نایینی می‌توان به اقسام زیر تقسیم کرد:

۱. حقوقی که فقط قابل اسقاط هستند. مثل حق قذف؛

۲. حقوقی که قابل اسقاط و نقل بلاعوض هستند، مانند حق قَسَم؛

۳. حقوق قابل اسقاط و نقل اعم از تبرعی و معوض، مثل حق تحجیر؛

۴. حقوق قابل اسقاط و انتقال قهری و در عین حال غیرقابل نقل ارادی، مانند حق خیار که به وارث

منتقل می شود. (خوانساری نجفی، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۴۲)

با توجه به تقسیمی که مرحوم محقق نایینی از حق کردند می توان گفت که به اعتباری حق در مقابل حکم قرار می گیرد. در اصطلاح فقه طبق نظر شهید اول می توان حکم را چنین تعریف کرد: «خطاب الشرع المتعلق بأفعال المكلفين بالاعتضاء أوالتخيير.» (مکی العاملی، بی تا، ج ۱، ص ۳۹)، حکم خطاب شرع است که به نحو اقتضاء یا تخیر به افعال مکلفین تعلق می گیرد. به این معنی که آدمی را از ارتکاب فعلی ممنوع کند یا به انجام دادن آن وادار کند یا در انجام دادن و ترک آن اجازه و رخصت دهد.

طبق نظر محقق داماد، ویژگی هایی که مبین حکم اند عبارتند از:

۱. عدم قابلیت اسقاط آن از ناحیه اشخاص

۲. عدم امکان نقل و انتقال

۳. عدم امکان تعهد به سلب آن. (محقق داماد، ۱۳۸۸، ص ۲۸۶)

برخی در بیان ضابطه تمییز حق و حکم گفته اند: «اگر دلیل تشریح و قانون عده دار اثبات چیزی علیه مخاطب باشد ظهور در حکم دارد و هرگاه عهده دار اثبات آن به نفع مخاطب باشد طاهر در حق است.» (جزائری مروج، ۱۴۱۶ق، ص ۱۳۹)

۱-۲-۳. تعریف فقه

صاحب معالم می نویسد: «فقه در اصطلاح دانستن احکام شرعی فرعی از روی ادله تفصیلی آنها

است» (العاملی، ۱۴۰۶ ق، ص ۲۶)